

VÁROSOK ÉS FOLYÓK A DAI-BAN

Amint az köztudott, Bíborbanszületett Konstantin császár *De administrando imperio* (rövidítve: DAI) című munkája Dél- és Kelet-Európa történetének alapvető fontosságú forrása nem csupán a keletkezés idejére (950 tájára), hanem – a műben található történeti visszatekintések miatt – az ezt megelőző évszázadokra is. Az alábbi rövid írás annak bemutatására vállalkozik, hogy a DAI mely népek esetében használt a földrajzi fekvés meghatározására városokat és mely népek esetén folyókat. Ezek a lokalizációk a DAI-ban vagy kifejezetten magukon viselik azt a szándékot, hogy megadják egy-egy nép lakhelyét, vagy pedig közvetve, eseményekbe ágyazottan adnak felvilágosítást a szóban forgó nép országáról. Bár az alkotói szándék nyilván eltérő, a végeredmény szempontjából számunkra ez nem igazán lényeges, hiszen mindkét esetben azt kapjuk meg, hogy hol élt a nép, illetve lakóhelyét milyen módon, milyen geográfiai pontok segítségével lehetett felvázolni.

Először azokat a térségeket tekintem át, ahol a városok szolgálták a helymeghatározás támpontjait. Itáliában a császár Róma mellett Nápolyt, Capuát, Beneventót, Salernót, Amalfit, Gaetát nevezte meg. Majd említette még Pavia, Otranto, Sorrento, Bari stb. nevét, valamint szólt tartományokról (Longobardia, Calabria, Szicília) (27. fejezet). Az Itáliától elkülönítve tárgyalt Velencéről azt jegyezte meg, hogy a velenceiek a szigeteken is építettek városokat, és Itália földje felé, a szárazföldön szintén vannak városaik (ezek sorából felemlítette p1. Concordia Sagittariát, Rialtot, Gradót, Chioggiát, a terjedelmes listából azonban több név azonosítatlan) (27. fejezet). Dalmáciáról szólva a császár a tengerparti Kotor (Cattaro), Dubrovnik (Ragusa), Split (Spalato), Trogir (Trau), Zadar (Zára), a szigeteken pedig Rab (Arbe), Krk (Veglia), Osor (Oszero) városok nevét sorolta fel (29. fejezet). Horvátországot úgy jellemezte, mint amelyet 11 (és bánjuk által birtokolt további három) zsupa alkot (30. fejezet), majd utóbb (31. fejezet) ezen, megkeresztelt Horvátország kilenc városát nevezte meg, köztük Nint (Nonát), Biogradot (Belgrádot), Skradint (Scardonát) és Knint. A Horvátországgal határos többi szláv terület közül a 30. fejezetben Dioklea földrajzi helyét Durrësi (Durazzo), Bar (Antivari), Ulcinj (Dulcigno) erődjeivel és Kotorral (Cattaróval) határozta meg, Terbunia fejedelemségét Dubrovnikkal (Ragusával) és Szerbiával, a zachlúmok fejedelemségét ugyancsak Dubrovnikkal, a Neretva (Narenta) folyóval, a paganokkal, a horvátokkal és Szerbiával, Paganaiát pedig – amelynek három zsupánsága van – a Neretva és a Cetina folyókkal. Horvátország földje a Cetina folyónál kezdődött, és Isztria határáig terjedt. Utóbb a császár visszatért részletesen is e szláv népekre, s akkor városaikról és

erődjeikről adott számot. A 32. fejezetben a megkeresztelt Szerbia kilenc városa szerepel, köztük Bresnik és Kotorac, a települések többsége azonban nem lokalizálható. A 33. fejezetben tér ki arra, hogy a zachlúmok területén egy nagy hegyen két város feküdt: Blagaj (Bona) és Chlum, továbbá öt lakott erőd. A 34. fejezetben Terbunia (valamint a vele együtt tárgyalt Kanali) földjén a DAI öt lakott várost nevezett meg Trebinje vidékén, illetve közelebről nem azonosítható helyen. A 35. fejezetben Dioklea földjén három nagy lakott várossal tudósított, amelyek biztosan nem lokalizálhatók (Budva, Prevlaka vidékén voltak). A 36. fejezetben a keresztleetlen szerbektől származó pagánok vagy (n)arentánok földjén, Paganiában négy lakott várossal esett szó, ezek Makarska vidékén feküdtek. Rószjáról (Oroszországról) szólva Novgorod, Szmolenszk, Ljubecs, Csernyigov és Visgorod városa került elő Kijev mellett (9. fejezet). A kisázsiai Nagy Arméniában kilenc várossal olvashatunk, többségük a Van-tó vidékén feküdt. Ezt a lokalizációs módot a császár a történeti időkre is érvényesítette, amit nem csupán Itália leírása mutat, hanem a gepidák lakhelyének azon meghatározása is, miszerint Szingidúnium és Szirmium körüli területeken éltek (25. fejezet). E rövid áttekintés kétségtelenné teszi, hogy a DAI-ban bizonyos népek, illetve országok földrajzi meghatározására kizárólag vagy döntően városnevek szolgáltak. Még abban az egy-két esetben is, amikor a császár folyónevet említett, azt követően minden esetben felsorolta a lakott települések, illetve erődök nevét.

Ezzel az egyértelmű lokalizációs eljárással bizonyos más népek lakhelyének kizárólag folyók révén történő leírása állítható szembe. Összesen két (esetleg három) ilyen nép szerepel a DAI-ban. Az egyik nép a besenyők. A DAI a 37. fejezetben a besenyők eredeti szállásterületét az Etil és a Jejik folyónál jelölte ki (vagyis ez esetben is érvényesítette ezt az eljárást a korábbi időre), majd a 38. fejezetben a 950 körüli állapotokat tükrözve arról szólt, hogy „a besenyők helyét... az ott levő folyók szerint hívják. A folyók a következők: első folyó az úgynevezett Varuch, második folyó az úgynevezett Bug, harmadik folyó az úgynevezett Trullosz, negyedik folyó az úgynevezett Prút, ötödik folyó az úgynevezett Szeret” (a Varuch a Dnyeperrel, a Trullosz a Dnyeszterrel azonos). A 8. fejezetben lényegében ugyanezt ismételte meg, csak kevésbé részletezően: „Bulgária táján is lakik besenyő nép a Dnyeper, a Dnyeszter és a többi ott levő folyó vidékén”. E helyütt e két folyó neve más alakban szerepel, mint a 38.-ban, ami alkalmasint az információk eltérő eredetére utalhat. A 37. fejezet a Dnyeszter mentén elhagyott (tehát lakatlan, használatlan) erődöket említett, épületeik között templommaradványok is fellelhetők. A másik nép a magyar. A régi emlékek – Traianus császár hídja, Beograd (Belgrád, benne Nagy Konstantin császár tornya) és Szirmium – csak mint Turkia (azaz Magyarország) határai szerepelnek. A magyarok (türkök) tényleges szállásterületét a DAI ugyancsak folyók szerint írta le. A 40. fejezet szerint „első folyó a Temes, második folyó a Tútisz, harmadik folyó a Maros, negyedik folyó a Körös, és ismét egy másik folyó a Tisza”. (Az, hogy öt-öt folyó szerepel mindkét nép 10. század közepi szállásának leírásában, biztosan a véletlen művének tekinthető.) A magyarok esetében régebbi szállásaikat szintén víznevekkel jellemezte. Levediában a Chidmasz és

a vele azonosnak tekintett Chingilusz folyt (38. fejezet), Etelköz pedig nevét „az ott keresztülmenő folyó”, Etel nevééről kapta (40. fejezet). Harmadik népként az avar sorolható e csoportba. A 30. fejezetben arról olvashatunk, hogy az avarok a Duna folyón túl tanyáztak (Dalmáciából nézve), ahol – Moravcsik Gyula fordítása szerint – „most a nomád életet élő türkök vannak”, míg R. J. H. Jenkins (és mások) átültetése alapján az avarok éltek nomád életet.

Úgy tűnik, abban, hogy a DAI városok vagy folyók szerint lokalizált, a szóban forgó népek letelepedettsége, illetve le nem telepedett, azaz nomád volta, tehát az életmód játszott döntő szerepet. Azon esetekben, amikor a DAI városokkal határozott meg helyet, rendre kiemelte e népek letelepedettséget feltételező foglalkozását. Így Paganía egyik zsupánsága kapcsán népei földműveléséről, marhatartásáról (30. fejezet), Dubrovnik (Ragusa) esetében szőlőföldről (tehát szőlőművelésről) szólt (szintén a 30. fejezetben), a horvátok kereskednek (32. fejezet), a szerbek vadásznak (32. fejezet), Kanali népe pedig minden munkáját kocsival végzi (34. fejezet). Élesen szemben áll ezekkel az információkkal mindaz, amit a DAI-ból az avarokról, a besenyőkről és a magyarokról olvasunk. A 32. fejezet szerint a mai (10. századi) Horvátország és Szerbia területei a 7. század elején az avarok révén „pusztává lettek”. A 32. fejezet szerint „a mostani Szerbia, Paganía és az úgynevezett zachlúmok meg Terbunia és a kanaliták” földjét „az avarok elpusztították”. Ezt később a DAI népenként megismételte: „a zachlúmoknak ez a földje..., minthogy az avarok rabigába hajtották a földet és ennek népét, teljesen pusztává lett” (33. fejezet). Dioklea földjét „is rabigába hajtották az avarok, pusztává lett” (35. fejezet). Szó szerint ez olvasható a 36. fejezetben a paganokról. A besenyők minden közelebbi és távolabbi szomszédjukkal harcoltak a DAI szerint. „Módjukban áll Cherszón ellen vonulni s végigportyázni és kifosztani magát Cherszont meg az úgynevezett klíma-vidéket” (1. fejezet). „Gyakran végigportyázzák Oroszországot, s alaposan megkárosítják és feldőlják azt” (2. fejezet). „Könnyen rátörhetnek mind az oroszok, mind a türkök földjére, asszonyaikat és gyermekeiket rabságba ejthetik, és földjüket végigzsákmányolhatják” (4. fejezet). „Könnyűszerrel hadat tudnak viselni Bulgária ellen, s túlnyomó fölényükkel és erejükkel föléjük kerekedhetnek és legyőzhetik őket” (5. fejezet). „Meg tudják támadni a türköket s őket alaposan kifosztani” (13. fejezet). A kereszteleetlen (Nagy) Horvátországot – mások mellett – „folytonosan fosztogatják a... besenyők” (31. fejezet).

Pontosan ugyanilyen kép tárul elénk a DAI-ból a magyarokról. Elsősorban kereszteleetlen (Nagy) Moraviával kapcsolatban olvashatunk erről. A 13. fejezet szerint ezt az országot „a türkök teljesen végigpusztították és elfoglalták”, a 40. fejezet szerint „megsemmisítették”, a 41. fejezet szerint „teljesen tönkretették és elfoglalták”. A türkökkel kapcsolatban is megemlíttette a DAI, hogy „folytonosan fosztogatják” Nagy Horvátországot (31. fejezet). A 40. fejezet szerint a magyarok harcoltak a bolgárok ellen, „megtámadván Simeont, teljesen legyőzték”. A 32. fejezet is szól a balkáni szlávok viszálya kapcsán egy tervről, amely azzal számolt, hogy a magyarok támadjanak rá Bulgáriára. A császár egyetlen helyen, a 4. fejezetben tett említést arról, hogy a magyarok

megtámadhatták a Bizáncot is: bizánci–besenyő béke esetén „a türkök nem tudnak fegyveres erővel rátörni a rómaiak birodalmára”. A DAI-ban szó sincs arról, hogy Bizáncot legalábbis 934 óta érték magyar támadások, illetve arról sem, hogy a magyar dúlások túlnyomó többsége a Kárpát-medencétől nyugatra fekvő (és ezért a DAI látószögéből kieső) népeket és országokat érte.

Áttekintve a szemlét a DAI-ban városok, illetve folyók szerint lokalizált népek és országok fölött, a fentebb elősorolt adatok kevés kétséget hagynak a tekintetben, hogy ahol városok léteztek (régii építésű, de folyamatosan használt, illetve újonnan épített települések), a császár ott ezeket (és nem a folyókat) tekintette tájékozódási pontnak. A városok (erődök) léte önmagában, illetve az itt élő népek foglalkozási viszonyai kétségtelenné teszik, hogy letelepedett, szilárd településhálózat keretei között élő etnikumok éltek városokban. Élesen különválnak ezektől azon népek csoportja, amelyek nem rendelkeztek városokkal, a régi erődöket nem gondozták és nem használták, esetükben tehát csak folyók szolgálhattak lokalizációs pontként. A folyók említése azért is jellemző esetükben, mert a nomádok életében a vizek mint itatóhelyek kiváltképpen fontosak. Az avarokkal vagy a magyarokkal kapcsolatban a császár által említett „nomád” jelző pedig éppen azt teszi kétségtelenné, hogy a DAI összeállítója tudatában volt a kétféle néptípus közti életmódbeli különbségeknek. A nomádok, akik közé az avarok, a besenyők és a magyarok számítanak, pusztítottak, dúltak, földeket néptelenítettek el; legeltető állattartást folytató életmódjuk számára a városnak, az erődnek nem volt értéke. Ha tehát a 950 körüli magyarság életviszonyait a DAI tükrében akarjuk meghatározni, azt mondhatjuk: függetlenül attól, hogy a császár nevében egyetlen egyszer használt „nomád” jelzője rájuk vagy az avarokra vonatkozik-e, a magyarok nomádok, folyók mentén éltek, városaik nem voltak. Állítsuk emellé ugyanennek az évtizednek (a 940-es évtizednek) a viszonyait tükröző Ibn Hajján-féle történeti mű turkokra (magyarokra) vonatkozó tudósítását: „szálláshelyeik a Duna folyó mentén vannak, ők maguk pedig nomádok, mint a beduinok. Városaik nincsenek, sem házaik, hanem nemezszátrakban laknak, szétszórt táborhelyeken”. S mindezt azon magyarok „félelmetes népé”-ről írta az arab krónikás, akik pusztításai során ezúttal éppen az Ibériai-félszigeten, vagyis szállásterületüktől közel 2000 km távolságban „intéztek portyákat az arabok erődítményei ellen”.

Szakirodalom

A DAI görög szövegét és magyar fordítását (ahonnan a szó szerinti idézeteket vettem) I. MORAVCSIK GYULA: *Bísborbanszületett Konstantín, A birodalom kormányzása*. Budapest 1950. A görög szöveget és annak angol átültetését tartalmazza Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*. Greek Text Edited by Gy. MORAVCSIK. English Translation by R. J. H. JENKINS. New, Revised Edition. Dumbarton Oaks, Center for Byzantine Studies. Washington, District of Columbia 1967. A földrajzi nevek lokalizálásában három kötetet forgattam használnal: Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*. II. Commentary by F. DVORNIK,

R. J. H. JENKINS, B. LEWIS, GY. MORAVCSIK, D. OBOLENSKY, S. RUNCIMAN. Edited by R. J. H. JENKINS. University of London 1962.; Konsztantin Bagrjanorodnij, Ob upravlenyiji imperiej. Tyekszt, perevod, kommentariji. Izdanyije vtoroje, iszpravlennoje. Pod red. G. G. LITAVRIN–A. P. NOVOSZELCEV. Moszkva 1991; Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die *De administrando imperio* genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos für seinen Sohn Romanos. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von KLAUS BELKE und PETER SOUSTAL. Byzantinische Geschichtsschreiber. XIX. Wien 1995. Ibn Hajján magyar fordítását Elter Istvántól 1. A honfoglalás korának írott forrásai. OLAJOS TERÉZ, H. TÓTH IMRE és ZIMONYI ISTVÁN közreműködésével szerk. KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 8. Szeged 1995. 61–62, 65.

Gyula Kristó

CITIES AND RIVERS IN DAI

This study treats the method of locating different countries and folks in Emperor Constantine's work entitled *De administrando imperio* (cited as DAI) written around 950. The author of the study points out, that the geographical location of most nations was identified by the enumeration of cities and fortifications while in case of three folks only rivers were mentioned. It can be seen, that when the location was identified by cities the emperor emphasized that these people practiced occupations connected to permanent settlement. At the same time, in case of the three folks whose territories were defined by rivers, their regular raids were stressed by Emperor Constantine. These three groups of people were the Avars, the Pechenegs and the Magyars. Their common characteristic features were their nomadic life-style, during their raids they devastated whole regions. Due to their grazing animal husbandry they attributed no value to cities and fortifications. Considering this aspect, the Magyars were undoubtedly nomads in the mid-tenth century.